

УДК 371.3:811.161.2:373.3

Компаній Олена

ORCID 0009-0007-0947-1780

Доктор педагогічних наук,
учитель вищої категорії,
Херсонський НВК № 51
(Херсон, Україна) E-mail: okompaniy@gmail.com

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ШКОЛЯРІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: З ДОСВІДУ РОБОТИ

Мета статті. Проаналізувати історію розвитку критичного мислення, з'ясувати сутність поняття та окреслити і запропонувати ефективні прийоми роботи в початковій школі з власного досвіду.

Методологія. У статті застосовано такі методи дослідження: метод вивчення наукових джерел стосовно історичного розвитку зазначеної проблеми, сутності поняття «критичне мислення»; метод практичного аналізу щодо визначення ефективних прийомів роботи з формування критичного мислення.

Наукова новизна. Проведена систематизація та узагальнення поглядів учених щодо історичного розвитку критичного мислення дозволили визначити сутність означеного поняття та основні прийоми роботи з формування критичного мислення в початковій школі.

Висновки. Узагальнення результатів проведеного аналізу сучасних наукових досліджень дало можливість дійти висновку про актуальність зазначеної проблеми, завдяки якій традиційний процес пізнання знаходить індивідуальність і стає свідомим, безперервним та продуктивним. Основні прийоми роботи з розвитку критичного мислення допомагають підвищити зацікавленість учнів до уроків, сформуванню наскрізні вміння критичного мислення (аналізувати, спостерігати, формулювати власну думку, аргументовано сперечатися робити висновки тощо).

У статті проаналізовано історичний розвиток проблеми критичного мислення, починаючи з епохи античності до теперішнього часу, розглянуто погляди науковців та їх висновки щодо сутності поняття, з'ясовано, що критичне мислення містить розумові стратегії та операції високого рівня для формування обґрунтованих висновків, рішень і оцінок, доведено що фундаментом розвитку критичного мислення є початкова школа, в якій учні поступово опановують уміння самостійно вчитися, критично мислити, використовувати свої знання у повсякденному житті, окреслено прийоми роботи, що підвищують мотивацію учнів, створюють умови для усвідомлення матеріалу, узагальнення одержаних знань тощо, запропоновано прийоми, які автор активно застосовував у власній педагогічній діяльності в початковій школі.

Ключові слова: критичне мислення, молодші школярі, наскрізні вміння, прийоми роботи з розвитку критичного мислення.

Постановка проблеми. Реформування й модернізація системи освіти, що передбачені Концепцією нової української школи, зумовлюють розвиток особистості, яка вміє критично мислити, працювати в команді, розв'язувати проблеми, самостійно шукати, аналізувати інформацію.

Актуальність роботи обумовлена умовами сьогодення, що передбачають впровадження в освітній процес новітніх технологій, які позитивно впливають на процес навчання. Однією з найефективніших технологій є технологія розвитку критичного мислення, фундамент якої закладається в початковій ланці освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема критичного мислення не є новою в науковій парадигмі, їй присвячено низку досліджень у галузі філософії (Дж. Дьюї, І. Кант, К. Поппер), психології (Л. Висоцький, Б. Зейгарник, С. Рубінштейн), педагогіки (Ш. Амонашвілі, С. Заір-Бек, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін.). У фундаментальних дослідженнях напрацьовуються певні підходи та прийоми навчання. Проте, цей факт не означає, що всі надбання втілюються в освітню систему.

Мета статті - проаналізувати історію розвитку критичного мислення, з'ясувати сутність поняття та окреслити і запропонувати ефективні прийоми роботи в початковій школі з власного досвіду.

Методологія. У статті застосовано такі методи дослідження: аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми; порівняння, педагогічні спостереження, узагальнення ефективних прийомів роботи з формування критичного мислення.

Наукова новизна. Проведена систематизація та узагальнення поглядів учених щодо історичного розвитку критичного мислення дозволили визначити сутність означеного поняття та основні прийоми роботи з формування критичного мислення в початковій школі.

Результати дослідження. Джерелознавчий аналіз засвідчив, що елементи критичного мислення (правила логіки, оцінка подій і явищ, докази та обґрунтування думок) зародилися в античну епоху. Навчання Сократа у формі питань та відповідей спрямовувалося на пошук доказів, досліджень причин, аналіз базових концепцій, з'ясування значення почутого. Діалектична суперечка між учителем і учнем, як двох рівноправних учасників діалогу, давала можливість розвивати логічне мислення.

Здобутки Сократа знайшли своє місце в дослідженнях Платона та Аристотеля. За Платонов, зрозуміти сутність речей і подій, потрібно мати розум і вміти мислити. Аристотель вважає, що розум не залежить від тіла; він вічний і незмінний та один здатний зрозуміти вічне буття. На основі сократівського навчання філософ створює «орган», який пізніше став називатися логікою, спрямованого на вивчення логічних законів і понять, суджень, висновків і доказів.

У середні віки ідеї критичного мислення були втілені в книгах і трактатах таких видатних мислителів, як Фоми Аквінського, Еразма Роттердамського, Томаса Мора. Середньовічні теологи багато уваги приділяли формуванню критичного мислення для протидії витонченим вимислам еретиків.

Нові погляди дослідників на проблему критичного мислення з'являються в епоху Відродження. У 1619 році світ побачив роботу Рене Декарта «Правила для керівництва розумом», в якій наголошується на розвитку в учнів здібностей мислити самостійно й осмислювати властї дій. До того ж доводиться думка, що мислення має ґрунтуватися на запитаннях, сумнівах та їх перевірці.

Іншими видатними працями, які пробудили інтерес до зазначеного мислення, є роботи І. Канта «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здібностей судження».

Початком розвитку критичного мислення як наукової проблеми можна вважати дослідження Джона Дьюї, погляди якого були звернені на особистість учня, розвиток його самостійності в мисленні, тобто рефлексивного мислення. На думку вченого, мета освіти полягає не в наданні учням інформації, а в тому, щоб розвивати їх критичний спосіб мислення, який дає змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію розв'язання проблем [4]. Успішне відкриття нових істин можливе, якщо учні відчують проблему, знаходять спосіб її вирішення, спостерігають, експериментують та роблять висновки. Ідея Д. Дьюї була підтверджена Л. Виготським, який вважав, що «у процесі навчання треба навчити дитину мислити, ніж пропонувати їй знання в готовому виді» [3, 671].

Значний внесок у розвиток сучасної теорії та практики критичного мислення зробив К. Поппер. На думку дослідника, критичне мислення пов'язано з критичним раціоналізмом, спрямованого на створення відкритого суспільства, яке вмє критично аналізувати, спільно обговорювати проблему тощо. К. Поппер пропонував розвивати критичне мислення з окремих навичків.

У подальшому розробка теорії критичного мислення була здійснена в наукових працях таких дослідників як Д. Клустера, Д. Халперна, А. Кроуфорда, К. Мередіта, С. Метьюза, Р. Пауля, Р. Стернберга, Д. Стіла, Ч. Темпла та ін.

Проблема критичного мислення в українській дидактиці і методики навчання є достатньо новою. В Україні інтерес до розвитку критичного мислення як освітньої інновації з'явився наприкінці ХХ століття. Так, у 1996 році український учений О. Тягло акцентував увагу на важливості і значущості розвитку критичного мислення в умовах інформаційного суспільства [14, 252]. Інформаційна революція, на думку С. Терно, містить вагому антропологічну складову, що передбачає вдосконалення не лише техніки та технологій, але й людини, передусім її мислення. Головним капіталом є не сама інформація, а її ефективний виробник, тобто здібність обробляти інформацію. Навички критичного мислення стануть запорукою успіху в інформаційному суспільстві [13, 28].

У 2016 році відповідно Концепції нової української школи активізується увага на розвиток критичного мислення в початковій ланці освіти. Водночас, погляди науковців є досить суперечливими. Так, С. Рубінштейн та В. Штерн зазначають, що критичність – ознака лише зрілого розуму і не притаманна маленьким учням [10, 323]

На відміну цієї думки, Д. Ельконін стверджує, що найкращі умови для розвитку критичного мислення створюються до 14-16 років. Саме до 7 років у дітей формується здатність до критичної і, в цілому, адекватної самооцінки в конкретній сфері значимої діяльності (навчання) [15, 200-201]

На думку О. Пометун, основою розвитку критичного мислення є певні мисленнєві операції, які доступні учням початкових класів. Це самостійно здобувати знання, просуватися від конкретного до абстрактного, формувати умовиводи, порівнювати тощо [9].

Також ідеї розвитку критичного мислення в початковій школі висвітлені в наукових працях В. Сухомлинського. Великий педагог поняття «критичне мислення» не виокремлює, а розглядає як складову частину розумового виховання. На «уроках мислення» в природі директор школи пропонує виховувати в учнів прагнення пізнавати навколишній світ; виконувати складні розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, бачення причинно-наслідкових зв'язків тощо; самостійно без зовнішнього тиску оцінювати явища навколишньої дійсності; доказово відстоювати свої думки й погляди; доводити, відстоювати, спостерігати, досліджувати, робити власні висновки з явищ навколишнього життя, з довідкової літератури, наукових журналів тощо [6].

Отже, наведені міркування дослідників підтверджують, що проблема критичного мислення розвивалася та змінювалася, відображаючи у всій сутності розвиток та зміни у науковій думці та

соціальному житті. Фундаментом розвитку критичного мислення є початкова школа, в якій учні поступово опановують уміння самостійно вчитися, критично мислити, використовувати свої знання у повсякденному житті.

Джерелознавчий аналіз засвідчив, що критичне мислення – складне й багаторівневе явище. Мислити критично означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень.

У науковій літературі представлена значна кількість дефініцій поняття «критичне мислення». Така множинність пояснюється складністю самого феномену. Зазначимо, що в побутовій мові слово «критичне» асоціюється з негативним ставленням до чогось. Відповідно означеному, для багатьох критичне мислення реалізується на основі суперечки, дискусії, конфлікту. До того ж в поняття «критичне мислення» зв'язано з логічним і творчим мисленням. Так, критичне мислення передбачає певний логічний хід думок, тобто їх порядок. Кожна наступна думка ґрунтується на раніше доведених умовах, що дає можливість пізнати закономірності, передбачити хід подій, пояснити суть явищ, процесів.

Також критичне мислення неможливо відокремити від творчого. Як тільки ми починаємо аналізувати проблему, ми одразу будуємо гіпотези, шукаємо альтернативні способи розв'язання. А все це є актами творчості. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне – виявляє їх недоліки і дефекти.

Дж. Дьюї критичне мислення розглядає як рефлексивне, що забезпечує моніторинг діяльності та її результат [4]. Схожої думки дотримується Дж. Браус і Д. Вуд. Дослідники зазначають, що «особистість, яка здатна рефлексивно мислити, може легко визначати проблему, відшукати інформацію, спостерігати, формулювати питання при пошуку нової інформації, зберігати у довготривалій пам'яті інформацію та її актуалізувати у потрібний момент, порівнювати, класифікувати, аналізувати та оцінювати інформацію та ідей, перевіряти твердження [2]. У процесі рефлексії нова інформація перетворюється на власне знання.

За С. Рубінштейном, критичне мислення – це «центральне особистісне утворення», що дозволяє індивідууму адекватно оцінювати свої і чужі дії та вчинки [11].

На думку С. Заір-Бек, критичне мислення оцінювальне, рефлексивне, відкрите, яке не визнає догм і розвивається шляхом поєднання нової інформації та життєвого особистого досвіду людини [5, 9].

Інакше визначає поняття «критичне мислення» П. Блонський. Дослідник аналізує його з позиції таких умінь, як аргументовано висловлювати думки, контролювати правильність власних суджень [1, 149]. Підтримують цю думку О. Полат та С. Терно.

О. Полат наголошує, що критичне мислення – це вміння приймати правильні рішення, бачити труднощі, що виникають в реальному світі, шукати шляхи їх раціонального рішення, використовуючи сучасні технології; критично аналізувати отримані знання і застосовувати їх для вирішення нових завдань, чітко усвідомлювати, де і яким чином отримані знання можуть бути застосовані в навколишній дійсності. Вчений визначає такі важливі ознаки критичного мислення як аналітичність – відбір, порівняння, зіставлення фактів і явищ; асоціативність – встановлення асоціацій з раніше вивченими фактами, явищами; логічність – вміння будувати логіку доказовості рішення проблеми, послідовність дій; системність – вміння розглядати об'єкт, проблему в цілісності їх зв'язків і характеристик [8].

С. Терно характеризує критичне мислення як здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат. До основних рис критичного мислення науковець відносить такі вміння: 1) робити логічні умовиводи; 2) ухвалювати обґрунтовані рішення; 3) давати (оцінку позитивних та негативних рис) як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; 4) спрямованість на результат [12, 5]. Це визначення, на нашу думку, характеризує мислення як контрольований, обґрунтований й цілеспрямований процес.

З позиції О. Пометун, критичне мислення – це набір розумових стратегій і операцій, опанування яких передбачає вільне використання людиною мисленнєвих операцій високого рівня, що застосовуються для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок та ухвалення рішень [9, 10]. Також науковець наголошує, що критичне мислення є особливим типом, способом мислення, який поєднує: процеси аналізу, синтезування та обґрунтованої оцінки достовірності інформації; здатність людини визначати проблеми, знаходити їх причини і передбачати наслідки; генерувати чи змінювати свою позицію альтернативні гіпотези їх розв'язання; ухвалювати зважені результати [9, 9].

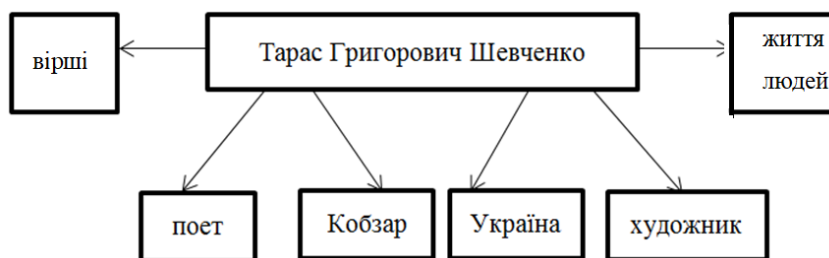
У контексті теми наукової статі нам імпонує визначення критичного мислення, висвітлене в Концепції нової української школи у формі наскрізних умінь. Критичне мислення – це комплекс мисленнєвих операцій, що характеризується здатністю людини:

- аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;
- бачити проблеми, ставити запитання;
- висувати гіпотези та оцінювати альтернативи;
- робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його [7].

З метою формування означених наскрізних умінь, учителі застосовують різні прийоми роботи, що підвищують мотивацію учнів, створюють умови для усвідомлення матеріалу, узагальнення одержаних знань тощо. Пропонуємо розглянути прийоми роботи, які ми активно застосовували у власній педагогічній діяльності в початковій школі.

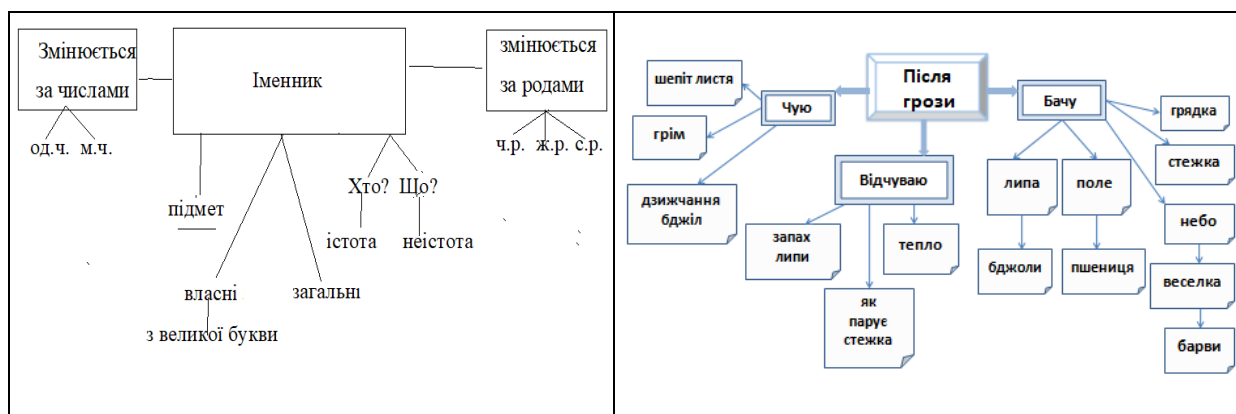
Для розвитку інтелектуальних умінь критичного мислення продуктивним є прийом «Асоціативний куц», сутність якого полягає в доборі слів, що дають змогу уявити об'єкти, предмети навколишнього

світу. Так, під час вивчення творчості Т. Шевченка, молодшим школярам було запропоновано пригадати все, що вони знають про поета, які асоціації виникають при вимові його імені.

Сформувані вміння працювати з інформацією, виділяти головне і другорядне, аналізувати різні сторони явищ допомагає прийом «Кластер», який передбачає виокремлення в логічній послідовності ключових слів теми чи тексту та їх графічне оформлення у формі «пучка». Внаслідок цього, з'являється структура, що графічно відображає послідовність процесу мислення, визначає інформаційне поле заданої теми. Для створення кластеру посередині чистого листка (класної дошки), документу Word, слайді Power Point записується ключове слово чи речення теми (проблеми), навколо якого позначаються слова, що доповнюють, розкривають тему.

Зручно цей прийом застосовувати на уроках української мови, я досліджую світ та літературного читання. Для наочності продемонструємо два кластера, один з яких був складений разом з учнями третього класу на уроці закріплення знань з теми «Іменник», інший – під час опрацювання вірша В. Скомаровського «Після грози».

Іншим ефективним прийомом з розвитку критичного мислення є «Сенкан», який застосовується на всіх уроках, крім математики, на етапі рефлексії. Слово «сенкан» походить від французького слова «п'ять» і представляє собою вірш з п'яти рядків. Створення цього вірша здійснюється за планом:

1. Перший рядок містить слово-іменник, яке позначає тему.
 2. Другий рядок – це опис теми, який складається з двох прикметників.
 3. Третій – називає дію, пов'язану з темою, і складається з трьох дієслів.
 4. Четвертий рядок є фраза, яка складається з чотирьох слів і висловлює ставлення до теми, почуття.
 5. Останній рядок – це ніби підсумок вірша і складається з одного слова – синоніма до першого слова.
- Наведемо зразок сенкану до слів *школа* та *математика*.

<p>Школа Велика, розумна. Захоплює, вчить, виховує. Навчає мене отримувати знання. Рідний дім.</p>	<p>Математика Цікава, пізнавальна. Доводить, навчає, переконує. Математика – цариця всіх наук. Урок.</p>
---	---

Для реалізації прийому кубування застосовується кубик Блума, на гранях якого написані певні установки, наприклад: «Поясни», «Назви», «Встанови асоціації», «Застосуй», «Придумай», «Оціни». Вчитель формулює запитання або завдання відповідно до граней кубика. На різних предметах варіанти назв граней кубика можуть відрізнятися, але завжди сприяють розвитку критичного мислення та дозволяють в активній і цікавій формі перевіряти знання і вміння учнів.

У процесі вивчення теми «Вода» школярам можна запропонувати такі завдання: назви причини забруднення води; чому риbam не вистачає кисню на поверхні забрудненої води?; поясни значення прісної води; запропонуй основні заходи з охорони води; придумай, що буде, якщо на Землі зникнуть всі джерела прісної води; поділись, що відчуваєш, коли чуєш про вимирання рослин і риб від забрудненої води.

На основі кубика Блума при вивченні теми «Числа першого десятку» (математика, 1 клас) учні пояснюють склад числа; називають сусідів числа; порівнюють з предметами оточуючого світу, тобто називають предмет, на який схожа цифра, що позначає це число?; вказують твори народної творчості з цим числом. Так, при повторенні теми «Число і цифра 7 першокласники повідомляють, що число 7 складається з 1 і 6, 2 і 5 і т. д.; сусіди числа 7 – це числа 6 і 8; цифра 7 схожа на гілочку дерева чи кочергу; це число є у таких прислів'ях і загадках, як: семеро одного не чекають; сім п'ятниць на тиждень. Сім братів віком рівні, а іменами різні (Дні тижня); сидить Марушка в семи кожухах, хто її роздягає, той сльози проливає (Цибуля).

Метою прийому «Ромашка Блума» чи «Ромашка запитань» є формування вмінь усвідомлено та цілеспрямовано ставити і відповідати на запитань різного типу, що допомагають учням зіставити факти і проаналізувати свої думки. На початку знайомства з цим прийом запитання формулює вчитель, потім учні складають їх самостійно. Ромашка виготовляється заздалегідь таким чином, щоб вона була достатнього розміру і всім учням було видно, що написано на її пелюстках.

Ромашка містить шість типів запитань. Покажемо їх таблицею.

Тип питання	Зміст питання	Приклади
Прості або знансві	З'ясування фактів, подій, явищ, певної інформації.	Що? Коли? Де? Як?
Уточнюючі	Уточнення окремих моментів і деталей фактів, подій, явищ, певної інформації.	Тобто ти кажеш, що ...?, Якщо я правильно зрозумів, то ...?, Я можу помилятися, але, по-моєму, ви сказали про ...?
Практичні	Встановлення взаємозв'язку між теорією і практикою	Як можна застосувати ...? Що можна зробити з ...? Де ви в звичайному житті можете спостерігати ...? Як би ви були на місці героя оповідання, то ...?
Інтерпретаційні	З'ясування причинно-наслідкових зв'язків пояснення фактів, подій, явищ, певної інформації	Чому? (Якщо відповідь на це запитання відома, воно з інтерпретаційного перетворюється на знансве).
Оціночні	Надання оцінки тих чи інших подій, явищ, фактів.	Як ви ставитеся до вчинку головного героя?
Творчі	Містять елементи припущення, прогнозування і найчастіше вживаються з часткою <i>б</i>	Що змінилося б ...? Що буде, якщо ...? Як ви думаєте, як буде розвиватися сюжет в оповіданні після ...?

Зразок ромашки Блума у процесі опрацювання вірша В. Скомаровського «Після грози».

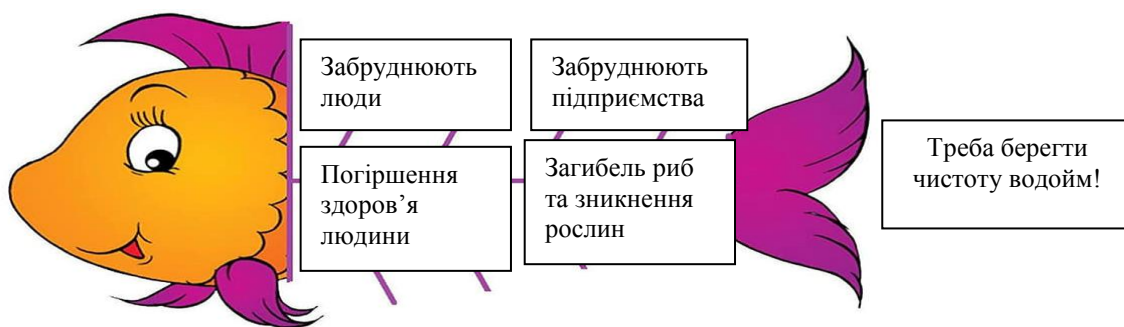
Прийом «Прес» чи «Доповни речення» передбачає формування вмінь: висловлювати свою думку («Я вважаю...»), пояснювати свою точку зору («Тому що...»), наводити аргументи на підтримку своєї позиції: («Наприклад...»), узагальнювати, формулювати висновки («Отже...», «Таким чином...»).

Цікавим є прийом «Створення історії з шостим словом», спрямованого на складання історії з шести слів, одне з яких не стосується теми. Наприклад: складіть історію з такими словами, як *сім'я, діти, любов, дім, достаток, конспект*. Зазначимо, що на початку роботи учням можна запропонувати слова з будь-якої відомої казки: *дівчинка, ліс, квіти, вовк, бабуся та вертоліт* («Червона шапочка»)

Продуктивним прийомом розвитку критичного мислення є прийом «Фішбоун» (в перекладі з англ. мови «рибна кістка» або «скелет риби»), орієнтований на встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між об'єктом аналізу і факторами, що на нього впливають. Впровадження прийому «Фішбоун» здійснюється на основі схеми, що представляє собою скелет риби. Голова риби – проблема, питання або тема, які підлягають аналізу. На верхніх кісточках фіксуються основні причини проблеми. На нижніх кісточках – факти, що підтверджують наявність сформульованих причин, або суть понять, зображених на схемі. Хвіст – висновки, узагальнення.

Для більшої наочності реалізації прийому фішбоун продемонструємо уривок уроку навчання грамоти (читання) в першому класі з теми «Закріплення звуку [ч] та букви Чч» за букварем К. Пономарьової (2018). Зазначимо, що прийом фішбоун був застосований після опрацювання тексту (словникова робота, прослуховування та розуміння змісту), в якому розглядалася проблема забруднення річки.

Вчитель. Давайте розбиратися, з чим може бути пов'язано забруднення річки? Які наслідки можуть бути? Який висновок зробимо?

На узагальнюючому уроці з теми «Лексичне значення слова» нами використовувалася «Колосок думок», сутність якого аналогічна з «риб'ячою кісткою».

Прийом «Прогнозування» дає можливість на основі ключових слів, прислів'їв, загадок, малюнків, відеоматеріалів, назвою твору передбачити тему уроку чи зміст тексту.

Для формування вмінь порівнювати явища, події, процеси застосовується прийом «Коло Верна», що представляє собою графічне зображення двох кіл, які перетинаються. На проміжку перетину записуються спільні ознаки, у колах – відмінні.

На уроці з літературного читання у 3 класі діти працювали з колом Верна за поезією Д. Павличко «Соняшник».

Приєм «Фантастичні гіпотези» реалізується за допомогою запитання «Що було б, якби...?». Наприклад, на уроці я досліджую світ у процесі вивчення теми «Птахи взимку» учням було запропоновано пофантазувати і дати відповідь на запитання «Що було б, якби люди мали крила і вміли літати?»

Сформувавши критичне мислення допомагає прийом «Кросворд», що передбачає пошук самостійної відповіді на запитання. Цей універсальний прийом застосовується у процесі вивчення всіх предметів. Серед усього різноманіття кросвордів доречним у початковій школі є класичний кросворд і угорський кросворд (філворд).

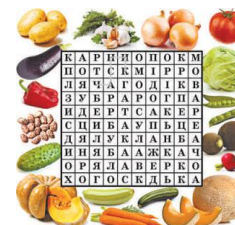
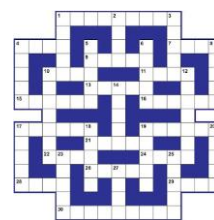
Класичний кросворд складається із сітки, що містить пусті клітини, та низки запитань. Деякі клітини мають номер, яким позначається запитання та відповідь на нього.

Угорський кросворд (філворд) складається з клітин, в яких присутні букви відповідей. Кожна відповідь являє собою ланцюжок клітин. Слова-відповіді не перетинаються і не мають спільних клітин з іншими словами.

Прийом «Скринька вражень». Учні проговорюють свої успіхи та невдачі на уроці, загальне враження від уроку та свій настрій.

Висновки. Аналіз наукових джерел свідчить про актуальність розвитку критичного мислення, завдяки якому традиційний процес пізнання знаходить індивідуальність і стає свідомим, безперервним та продуктивним. Основні прийоми розвитку критичного мислення допомагають підвищити зацікавленість учнів до уроків, сформувавши наскрізні вміння критичного мислення (аналізувати, спостерігати, формулювати власну думку, аргументовано сперечатися робити висновки тощо).

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Подальші дослідження спрямовано на визначення педагогічних умов формування критичного мислення в початковій школі.

References

- Блонский П. П. Развитие мышления школьника. Москва, 1964. С. 143–283.
Blonsky, P. P. (1964). Razvitie myshleniya shkolnika [Development of the school building]. Moscow, 143–283.
- Браус Дж., Вуд А. Инвайронментальное образование в школах. Москва, 1994. 263 с.
Brauss, J., Wood, A. (1994). Invaironmentalnoe obrazovanie v shkolakh [Invaironmental offending in schools]. Moscow.
- Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва: Астрель, 2010. 671 с.
Vygotsky, L. S. (2010). Pedahohycheskaia psykholohyia [Pedagogical psychology]. Moscow: Astrel.
- Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. Москва: Совершенство, 1997. 208 с.
Dewey, J. (1997). Psikhohohyia i pedahohika myshleniya [Psychology and pedagogy of myshleniya]. Moscow: Excellence.
- Заир-Бек С. И., Муштавинская И. В. Развитие критического мышления на уроке. Москва: Просвещение, 2011. 223 с.
Zair-Bek, S. I., Mushtavinskaya, I. V. (2011). Razvitie kriticheskoho myshleniya na uroke [Development of critical thinking on the lesson]. Moscow: Enlightenment.
- Кузьма-Качур М. І, Бейко Л. Историко-педагогічний аналіз проблеми формування критичного мислення молодших школярів. URL : http://dspace.msu.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3461/Historical_and_pedagogical_analysis_the_problem_formation.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звертання: 19.06.2022)
Kuzma-Kachur, M. I, Beiko, L. Historical and pedagogical analysis of the problem of the formation of critical thinking of younger schoolchildren. Retrived from: http://dspace.msu.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3461/Historical_and_pedagogical_analysis_the_problem_formation.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : [https:// mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf) (дата звертання: 21.06.2022)
New Ukrainian school. Conceptual foundations of secondary school reform. Retriver from: [https:// mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf)
- Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Москва: Академия, 2000. 271 с.
Polat, E. S., Bukharkina, M. Yu. (2000). Novye pedahohicheskie i snformatsionnye tekhnolohii v systeme obrazovaniya [New pedagogical and information technologies in the system of imagery]. Moscow: Academy.
- Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 192 с.
Pometun, O. I. (2020). Nova ukrainska shkola: rozvytok krytychnoho myslennia uchniv pochatkovoї shkoly: navchalno-metodychnyi posibnyk [New Ukrainian school: the development of critical thinking of primary school students: manual]. Kyiv: Osvita Publishing House.
- Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер Ком, 1999. 720 с.
Rubinstein, S. L. (1999). Osnovy obshchei psykholohii [Fundamentals of general psychology]. St. petersburg.: Peter Com.

11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург, 2002. 720 с.
Rubinstein, S. L. (2002). *Osnovy obshchei psikhologii* [Fundamentals of general psychology]. St. Petersburg.
12. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
Terno, S. O. (2012). *Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia shkoliariv u protsesi navchannia istorii: posibnyk dlia vchytelia* [Methods of developing critical thinking of schoolchildren in the process of teaching history: teacher's manual]. Zaporizhzhia: Zaporizhzhya National University.
13. Терно С. Світ критичного мислення: образ і мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7-8. С. 27-35.
Terno, S. (2012). World of critical thinking: image and mimicry [Svit krytychnoho myslennia: obraz i mimikriia]. *History in the modern school [Istoriia v suchasni shkoli]*, 7-8, 27-35.
14. Тягло О. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240–257.
Tyahlo, O. V. (2017). Dosvid zasvoiennia krytychnoho myslennia v ukrainskii vyshchii shkoli [Experience of mastering critical thinking in the Ukrainian higher school]. *Filosofii osvity* [Philosophy of education], 2, 240–257.
15. Эльконин Д. Б. Психологическое развитие в детских возрастах. Москва: Изд-во «Институт практической психологии», 1995. 416 с.
Elkonin, D. B. (1995). *Psikhologicheskoe razvitie v detskikh vozrastakh* [Psychological development in children's growths]. Moscow: Izd-vo «Institute of Practical Psychologists», Voronezh: NPO «MODEK».

Компанії Олена

ORCID 0009-0007-0947-1780

*Doctor of pedagogical sciences,
teacher of the highest category,
Kherson Educational Complex No. 51
(Kherson, Ukraine) E-mail: okompaniy@gmail.com*

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS: FROM WORK EXPERIENCE

The purpose of the article. Analyze the history of the development of critical thinking, find out the essence of the concept and outline and offer effective techniques for working in elementary school from your own experience.

Methodology. The following research methods are applied in the article: the method of studying scientific sources in relation to the historical development of this problem, the essence of the concept of «critical thinking»; method of practical analysis to determine the effective methods of work on the formation of critical thinking.

Scientific novelty. The systematization and generalization of the views of scientists regarding the understanding of the concept of «critical thinking» made it possible to determine the essence of this concept and characterize the main methods of working on the development of critical thinking in elementary school.

Conclusions. Generalization of the results of the analysis of modern scientific research made it possible to reach a conclusion about the relevance of this problem, thanks to which the traditional process of cognition acquires individuality and becomes conscious, continuous and productive. The main acceptances of the development of critical thinking help to increase students' interest in lessons, to form cross-cutting skills of critical thinking (analyze, observe, formulate your own opinion, argue reasonably to draw conclusions).

The article analyzes the historical development of the problem of critical thinking, from the era of antiquity to the present, considers the views of scientists and their conclusions about the essence of the concept, determines that critical thinking contains mental strategies and high-level operations to formulate reasonable conclusions, decisions and assessments, it is proved that the foundation for the development of critical thinking is primary school, in to which students gradually master the ability to independently learn, think critically, use their knowledge in everyday life, outline the methods of work that increase the motivation of students, create conditions for understanding the material, generalizing the knowledge gained, etc., proposed techniques that the author actively used in his own pedagogical activity in elementary school.

Keywords: critical thinking, younger students, cross-cutting skills, techniques for working on the development of critical thinking.

Стаття надійшла до редакції: 24.04.2023

Рецензент – член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор Є.П. Голобородько